Izvorni znanstveni rad
UDK 94 (497.5 Dalmacija)
Primljeno: 31.3.2006.

HAJDUČIJA, RAZBOJSTVA I KRIJUMČARENJA U DALMACIJI OD USPOSTAVE DRUGE AUSTRIJSKE UPRAVE DO SREDINE 19. STOLJEĆA

TADO ORŠOLIĆ

SAŽETAK: U pokrajini Dalmaciji, u njenu zaleđu, ali i u primorskim dijelovima, kroz razdoblje druge austrijske uprave, osobito u prvoj polovici 19. st., intenzivna su razna zlodjela, hajdučija i krijumčarenje. Uzroci pojačanim nedopuštenim radnjama tradicionalno su prisutni elementi kod pučanstva, nedovoljna učinkovitost redarstvenih i vojnih snaga i neodlučnost vlasti u rješavanju postojećih problema (carinska politika). Vlasti, naročito za upraviteljstva Lilienberga, pokušavaju iznaći konkretne mjere u sprečavanju pojačanog intenziteta i suzbijanju svih nedjela. S obzirom na konfiguraciju podneblja, navike i tradiciju stanovništva, pothvat vlasti bio je otežan, ali ne i potpuno neučinkovit. Primjenom konkretnih mjera, osobito tridesetih godina 19. st., djelomično se normalizira stanje s obzirom na zaustavljanje krijumčarenja i hajdučije.

Hajdučija i zlodjela

Hajdučija, razbojstva i krijumčarenje bili su svakodnevnica kopnene, ali dijelom i obalne i priobalne Dalmacije. Pripadnici teritorijalnih snaga, pandurski korpusi ili mobilni odredi, kao i vojni mobilni odredi imali su pune ruke posla kako bi suzbili razna nedjela na štetu države i društva općenito. Mora se reći da se pod razna razbojstva i hajdučiju misli na pljačke i napade na putničke ili trgovačke karavane, općenito pljačkaške pohode ili druge vrste

Tado Oršulić, viši je asistent Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Obala kneza Trpimira 8, 23000 Zadar, e-mail: tado.orsolic1@zd.htnet.hr

prepadâ, zlodjelâ, otmicâ ili slično, kojih je bilo mnogo u to vrijeme. Ovakav vid zlodjela javlja se osobito u prvoj polovici 19. stoljeća, ne samo u Dalmaciji, nego i u drugim pokrajinama Monarhije, ali i u ostalim europskim državama, negdje više, negdje manje. Razlika u odmetništvu između hajduka dalmatinskog zaleđa i cestovnih razbojnika u drugim europskim državama očitovala se u tome što je hajdučija u Dalmaciji imala tradicionalni korijen, a time i oblik svojega postojanja, dok je u ostalim državama ovakvo razbojništvo imalo isključivo trenutni karakter materijalne koristi. Tako su hajdučki vođe u Dalmaciji uglavnom opjevani u narodnim pjesmama kao narodni junaci,[1] a iznimno i rijetko kao razbojnici ili pljačkaši.[2] Njihovi potomci, desetljećima poslije, ponosili su se svojim hajdučkim precima i ponosno isticali njihova imena i djela kao da su oni najveći pravednici koji su poginuli u nadljudskoj i hrabroj borbi.

Prvotno je i hajdučija u svom tradicionalnom obliku za vrijeme mletačke uprave imala ulogu svojevrsna oružanog otpora prema neprijateljskoj Turskoj. Takav oblik oružanog otpora podupirale su i poticale i mletačke vlasti. Hajduci su povremeno u većim ili manjim skupinama upadali na turski teritorij pljačkajući njihove kuće i blago ili jednostavno napadali njihove karavane. Problem je nastao kada je, nakon prestanka turske opasnosti, i dalje nastavljeno djelovanje hajdučije, osobito napadi na turske trgovačke karavane. Od tada su mletačke vlasti imale na mahove veće ili manje, ali konstantne probleme sa sprečavanjem ili suzbijanjem hajdučije. Specifičnost hajdučije je i u tome što je stanovništvo dalmatinskog zaleđa, ali i poglavari sela ili čak sami pripadnici teritorijalnih snaga, nerijetko podupiralo hajdučke vođe i hajdučiju, a rjeđe surađivalo s redarstvenim ili vojnim snagama u suzbijanju i hvatanju hajdučkih skupina,[3] strahujući od odmazde, jer u slučaju da razbojnici ne bi bili uhićeni, izdajnik, a katkada i njegova obitelj, platili bi životom.

Hajdučije je najviše bilo u područjima tri bivše krajine: Kninskoj, Sinjskoj, Imotskoj, zatim na području Ravnih kotara, u podvelebitskom i velebitskom

[1] Stijepo Obad, »Kraj hajdučije u Dalmaciji.« *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 25 (1986): 283.

[2] Šime Peričić, »Hajdučija u Dalmaciji XIX. stoljeća.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 33 (1991): 18. Kao na primjer navod: "Udariše iz gore hajduci, gore robe neg iz Bosne Turci..."

[3] *Presidijalni spisi Namjesništva* (dalje: *PSN*), god. 1835., sv. 171, kat. II/9, naslov: *Forza territoriale*, f. 10 (Državni arhiv Zadar, dalje: DAZd). Stranice ovog izvornog dokumenta nisu numerirane. On je sastavljen od po dva sastavljena lista, dakle, dva lista bi u tom slučaju činila četiri numerirane stranice. S obzirom da je ovo veliki dokument, autor ovoga rada numerirao je stranice po redoslijedu listova, tako da se može lakše naći tražena stranica.

području zadarskog zaleđa i naročito u bokokotorskim vrletima na granici s Crnom Gorom. Osobito je bila prisutna u Boki, gdje su se zlodjela i razbojništva zaredala, tako da je već 1835. bilo preko tri stotine neriješenih zločinačkih slučajeva, a vojska i panduri nisu uhitili niti jednog traženog razbojnika. Stanje je bilo takvo da se "umnažaju zlodjela i zločini na takav način, da je tamo zavladalo pravo anarhično stanje.'[4] Jedan vladin inspektor, govoreći o stanju sigurnosti dalmatinskih cesta, konstatirat će da od hajdučkih prepada "nijedan putnik 1853. nije bio siguran".[5]

O navedenim problemima govori namjesnik Lilienberg tridesetih godina 19. stoljeća. On u nacrtu izvješća za Dvorsku kancelariju ističe kako Dalmaciju muči teška moralna pošast čije su posljedice strašne, da su nebrojeni slučajevi paljenja kuća, pljački, ranjavanja, umorstava i vlastitih običaja osvete.[6] Maslinici, vinogradi, polja, kuće i vrtovi, tj. cijela imanja mogla su biti samo u jednoj noći zapaljena i potpuno uništena. Mladi su ljudi tumarali uokolo s oružjem, besposličarili i čekali da ih pozove pukovnik, serdar ili harambaša u pandursku ili stražarsku službu, u sklopu ili izvan njihove javne tlake. Opijali su se i cijele noći kartali po gostionicama, a onda je taj isti ološ pljačkao i uništavao usjeve, krao domaće životinje i vršio razne druge nebrojne ekscese.[7]

Koliki je broj različitih prijestupa izvršen govori podatak da se u zadarskom okružju samo u siječnju 1835. dogodilo 143 zlodjela, od kojih 54 podmetanja požara (paljenja polja, kuća i sl.) i 146 težih policijskih prekršaja.[8] Ni u ostalim okružjima nije bilo bolje. Za kotorsko okružje već smo naveli da je bilo preko 300 zločinačkih slučajeva. U druga dva okružja, dubrovačkom i splitskom, osobito u brdovitim predjelima prema Bosni i Hercegovini, stanje nije bilo ništa bolje. Tamo je posebno krijumčarenje uzelo maha.

Mnoga službena i putopisna izvješća suglasna su da je Dalmacija gospodarski zaostala i surova austrijska pokrajina. Tome u prilog govori i sljedeći primjer. Komparativnom analizom broja težih ili lakših prekršaja i zločinaca između austrijskih pokrajina Dalmacije i Češke uviđa se kolika je u tom pogledu bila stvarna uljudbena razlika. Češka je 1833. imala ukupno 3.880.000,

---

[4] *PSN*, f. 14. Bernard Stulli, »Građa o gospodarstvu Dalmacije u prvoj polovici XIX. stoljeća.«, u: *Iz prošlosti Dalmacije*. Split, 1992: 542.

[5] Š. Peričić, »Hajdučija u Dalmaciji XIX. stoljeća.«: 20.

[6] *PSN,* god. 1835., sv. 171, kat. II/9, f. 7-8.

[7] *PSN,* god. 1835., sv. 171, kat. II/9, f. 7-8.

[8] *PSN,* god. 1835., sv. 171, kat. II/9, f. 9.

a Dalmacija 348.000 stanovnika. U Dalmaciji je bilo 1.688 zločinaca. Prema omjeru stanovništva ovih dviju pokrajina, očekivalo bi se da Češka ima 18.829 zločinaca, a bilo ih je samo 2.515, što je za 16.314 manje u odnosu na usporedni broj zločinaca u Dalmaciji. Nadalje, te je godine u Dalmaciji bilo 4.356 težih policijskih prekršaja. Češka, koja je brojila deset puta više stanovnika, u istim bi okolnostima trebala imati 48.565 težih policijskih prekršaja, a ona je stvarno imala samo 7.655, što je za 40.902 manje u odnosu na omjer stanovništva i prekršaja počinjenih u Dalmaciji.[9]

Prema tome, u Češkoj na svakih 1.543, a u Dalmaciji na svakih 206 stanovnika dolazi jedan zločinac. Kod težih policijskih prekršaja, u Češkoj na 506 stanovnika je jedan, a u Dalmaciji, naprotiv, na samo 80 stanovnika dolazi jedan teži policijski prekršaj. A da stvar bude još gora, u 1834. godini taj se broj povećao za 256 novih slučajeva, tako da je tada bilo 4.612 težih policijskih prekršaja.[10] Desetak godina kasnije (1842.), svaki 154. žitelj pokrajine Dalmacije bio je krivično kažnjen.[11] Sve do kraja pedesetih godina 19. stoljeća stanje se nije posebno popravilo niti je broj prijestupnika posebno opadao. Znatniji broj opadanja razbojništva i zlodjela primjetan je tek krajem šezdesetih godina toga stoljeća.

Ovo nam govori o stanju dalmatinske stvarnosti, osobito u dalmatinskom zaleđu. Najburnije godine hajdukovanja bile su upravo u prvoj polovici 19. stoljeća. Hajdučija je potrajala su sve do kraja stoljeća, naravno u znatno manjem intenzitetu u drugoj polovici stoljeća. Ovdje nećemo iznositi pojedinačne slučajeve, kojih je bio nemali broj, nego samo opće stanje uz pojedine primjere hajdučkog djelovanja i nastanka zločina. Problematika većih ili manjih prekršaja i raznovrsnih zločinstava jako je bitna za bolje razumijevanja društvenih prilika u Dalmaciji.

Nekoliko je primarnih razloga zbog kojih je hajdučija bila tako raširena u pokrajini Dalmaciji, odnosno u njenu zaleđu. Prethodno smo istaknuli da je to djelomično bio plod djelovanja prethodne mletačke uprave, koja je hajdučiju poticala u borbi protiv turske vlasti. S prestankom turske opasnosti hajdučija ulazi u drugu fazu. Transformira se u čiste razbojničke družine, koje napadaju ponajviše turske karavane, a kasnije krajem 18. i u 19. stoljeću, i sve ostale putnike i karavane, zatim državne blagajne, poštanske kočije, pojedine bogatije

---

[9] *PSN,* god. 1835., sv. 171, kat. II/9, f. 66-67.
[10] *PSN,* god. 1835., sv. 171, kat. II/9, f. 67-68.
[11] Š. Peričić, »Hajdučija u Dalmaciji XIX. stoljeća.«: 200.

kuće i općenito stanovništvo kraja u kojem su djelovale. One nisu previše birale koga će napasti, jer su, dakako, osnovni cilj bile korist i novčana dobit. Katkada su pastirima odvodile cijela stada ovaca, upadale u kuće bogatijih seljaka, a katkada su razbojnici napadali državne službenike ili bogate trgovce.

Razvoj hajdučije, razbojstava i krađa u pokrajini uvjetovala je cjelokupna nesređena društveno-politička situacija, loše agrarne prilike, "monstruozni carinski sustav",[12] neučinkovito sudstvo, siromaštvo i bijeda, tradicionalni načini osvete, zaostalost i nepismenost i druge slične situacije. Jedan od problema nalazio se u tome što su austrijske vlasti vrlo sporo primjenjivale pravne i zakonske mjere na pokrajinu Dalmaciju. Za primjenu i uvođenje nekih sudskih ili političkih upravnih elemenata i ustrojenje vojnih ili redarstvenih ustanova trebalo im je po nekoliko desetljeća. Jedan dio tih upravnih i pravnih elemenata aktualne vlasti naslijedile su iz mletačke, odnosno prve austrijske ili francuske uprave i zadržale ih kao privremene ili trajno važeće. Premda se reorganizaciji sudstva pristupilo ozbiljno i efikasno, ono nije učinkovito djelovalo na šire slojeve pučanstva, osobito ne na ruralno. Sudske pristojbe bile su visoke, a seljak je morao plaćati skupe odvjetnike u rješavanju sporova, pa je radije sam rješavao probleme. Najčešće privatnom osvetom.

Hajdučke družine činili su odmetnici zbog kršenja zakona, bjegunci iz zatvora, vojni dezerteri, prezaduženi težaci, ubojice i slični razbojnici. Nemali broj je i onih prekršitelja zakona koji su postajali odmetnicima i priklanjali se hajdučiji zbog narodnog običaja ili tradicije u slučajevima privatne osvete, najčešće zbog paleži, ubojstva, ili jednostavno zbog raznih krađa, naročito stoke i poljoprivrednih dobara. Bilo ih je teško uhititi, jer su s njima surađivali narod i oni koji su ih trebali uhititi i goniti, primjerice poglavari sela ili harambaše i načelnici općina (*sindici*).[13] Oni su trebali energičnije provoditi zakon i proganjati zločince, ali često nisu, bojeći se osvete na vlastitoj imovini, zakonski

---

[12] B. Stulli, »Građa o gospodarstvu Dalmacije u prvoj polovici XIX. stoljeća.« 548. Svakako je dobre epitete upotrijebio ondašnji financijski službenik kada je govorio o carinskom sustavu kao "monstruoznom". Naime, apsurd je u tome što je bilo toliko carinskih granica koliko je bilo općina. To znači da je težak koji je obitavao s one strane granice, na primjer obrovačke općine, morao platiti carinu u općini, tj. ići u Obrovac, kako bi mogao dovesti i prodavati robu na zadarskoj tržnici. Osim toga, veliki su i nameti na uvoznu ili izvoznu robu, i naravno da je u takvim situacijama krijumčarenje bilo svakodnevno i u velikom broju. To je pogodovalo raznim oblicima sukoba s redarstvenim i vojnim snagama. Na kraju ovaj službenik predlaže novi carinski sustav prema kojemu bi se uspostavio slobodan unutarnji promet robe u pokrajini.

[13] *PSN,* god. 1835., sv. 171, kat. II/9, f. 48.

posredovali u uhićenjima zločinaca, "praveći se slijepima".[14] S obzirom na laku podmitljivost poglavara sela ili harambaša (ove funkcije često su bile sjedinjene u istoj osobi), kod kojih se pravičnost mogla kupiti "ako ih se čestito najede i napije", ne čudi ovako raširena hajdučija.[15] Uz neuređena općinska središta i neorganizirane političke uprave, i teritorijalne snage bile su samo djelomično organizirane i nije se mogao postići pravi red.

Panduri su uglavnom bili siromašni težaci koji nisu imali stalnu plaću. Država je od njih teško mogla očekivati predviđenu potporu u održavanju reda i sigurnosti. Negdje se u vladinim izvješćima tvrdi da se ovo zlo nije moglo ukloniti zbog toga što su pripadnici redarstvenih snaga, odnosno panduri, domaći ljudi koji su istoga kova kao i odmetnici.[16] Ova konstatacija ne može se uzeti kao potpuno ispravna i istinita zbog toga što su problemi bili drugačije naravi. Tako npr. za francuske uprave hajdučija je bila gotovo potpuno suzbijena, unatoč nemirima i ratovima, a pripadnici teritorijalnih snaga, odnosno pandurskih korpusa, bili su sastavljeni isključivo od domaćih ljudi. Razlog zbog čega su teritorijalne snage pokazale svu svoju učinkovitost vrlo je jednostavan i pokazalo se da on nije imao nikakve veze s podmitljivim ili prevrtljivim karakterom domaćih pandura. Njihova djelotvornost nalazila se ponajprije u poticajnoj, tj. novčanoj i vojno-disciplinskoj naravi, a za francuske uprave se pokazala u najboljem svjetlu. To je bilo zbog toga što su pripadnici teritorijalnih snaga dobivali redovnu mjesečnu plaću, uz određene novčane naknade ili nagrade kod raznih izvanrednih mjera, te tako imali dobar poticaj za revno i pošteno obavljanje svoje dužnosti. Teritorijalne snage tada su ustrojene kao prava vojnička organizacija s potpunom vojničkom disciplinom.[17] Za razliku od francuske, za vrijeme druge austrijske uprave teritorijalne snage ostale su kao privremeno ustrojena organizacija sve do potpunog ukinuća. Njihovi pripadnici nisu dobivali redovne mjesečne plaće, osim pukovnika, serdara i podserdara, a nagrada ostalima bila je oslobođenje njihovih obitelji od javne tlake i izvanredne naknade.[18] Osim toga, i vojnička disciplina, kao

---

[14] *PSN,* god. 1835., sv. 171, kat. II/9, f. 49.

[15] *PSN,* god. 1835., sv. 171, kat. II/9, f. 49.

[16] *Miscellanea*, sv. 1, poz. K, *Saggio sul modo di promuovere l'agricoltura e'quindi la prosperità della Dalmazia* (DAZd).

[17] O tome u: Tado Oršolić, »Teritorijalne snage za francuske uprave u Dalmaciji (1806.-1809.).« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 45 (2003): 271-289.

[18] *Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1821 per la Dalmazia, Regolamento organico provvisorio della forza militare territoriale e insulare in Dalmazia*, Zadar, 1834: 400 (DAZd).

preduvjet pravog djelovanja teritorijalnih snaga od ustroja do izvršavanja pojedinih zadaća, bila je na vrlo niskoj razini.

Hajdučke družine i razbojnike teško je bilo uhititi jer su se krili na nepristupačnom i divljem brdovitom terenu, po planinskim vrletima i špiljama. Konfiguracija podneblja i terena u kojemu su djelovali i gdje su se skrivali itekako im je pogodovala. Oni su vrlo dobro poznavali nepregledne planinske klance, budući da su i sami bili uglavnom rodom iz tih ili obližnjih krajeva. Redovni vojni odredi katkada su intervenirali kod potrage za zločincima, ali su zbog brdovitog i nepristupačnog terena bili nemoćni. Naime, nisu bili obučeni za ovakve teško pristupačne krajeve. Trebali su domaće ljude koji su poznavali kraj, koji su bili izdržljiviji i snalažljiviji u takvim situacijama. Okolnosti za pljačkaške pohode i prepade domaćih hajdučkih družina zbog takvog terena bile su gotovo idealne. Dalmatinske ceste u zaleđu prema Bosni i Hercegovini još uvijek nisu bile izgrađene i dovoljno široke. Trgovačke karavane i dalje su prolazile uskim karavanskim putovima, na kojima je bilo lako postaviti zasjedu. U nekim pokrajinskim okružjima i kotarima nije bio dovoljan broj pripadnika teritorijalnih snaga, a aktivni pripadnici ionako nisu bili novčano stimulirani. Čak su i časnici bili djelomično potkupljivi, pa je hajducima bilo tim lakše umaći. Posebno su poglavari sela i harambaše bili lako potkupljivi i katkada su, kao i sami žitelji, bili na strani hajduka.

Teritorijalne snage, premda nedovoljno učinkovite u sprečavanju zločina, 1832. su preustrojene i k tome organizirane u posebne mobilne odrede. Zajedno s posebnom lovačkom bojnom, postrojbom redovne vojske, najavili su bespoštednu borbu protiv ovog oblika zla koje je zahvatilo pokrajinu. Već na samom početku austrijske uprave otpočelo se sa suzbijanjem hajdučije i razbojništva, o čemu svjedoči jedno izvješće iz 1818. godine. Naime, pripadnici teritorijalnih snaga djelovali su u potjeri i uhićenju zločinaca, što je potvrđeno brojnim akcijama u kojima su pokazali izrazitu hrabrost.[19] U tim akcijama mnogi su panduri bivali lakše ili teže ranjeni i po cijenu vlastita života suočavali su se s razbojnicima. Kako veli izvješće, nije bilo lako iskorijeniti zločin i nije se moglo očekivati bitno smanjenje zločina “za dugi niz godina” s obzirom na surove običaje i karakter koji je vladao među narodom.[20] Razmatrajući razdoblje o kojemu je riječ, izgleda da se predviđanje izvješća

---

[19] *Beiträge zur Uebersicht des politisch-statistischen Zustandes der Provinz Dalmazien* (dalje: *Beiträge zur Uebersicht)*, sg. RKP (rukopis) 36 (DAZd).

[20] *Beiträge zur Uebersicht*.

iz 1818. na žalost obistinilo, jer se neki "surovi običaji" i "karakter" stanovništva nisu promijenili ni za sljedećih pedesetak godina.

U nekim slučajevima suzbijanja hajdučije vlasti su se koristile metodama raspisivanja javne ucjene (tjeralice) za određenog zločinca. Obećane nagrade tom su prigodom bile primamljive za pandure, seoske straže ili druge pripadnike teritorijalnih snaga, ali i pojedine civile koji su u tome vidjeli (novčanu) korist. Visina nagrade ovisila je o težini počinjena zločina. Ima slučajeva da su raspisane novčane nagrade u visini od 450 fiorina za uhićenje jednoga ili svih zločinaca koji su 1821. ubili financijskog stražara u Metkoviću.[21] Zatim, raspisana je i nagrada za hvatanje dvojice hajdučkih vođa, Stojana Trtolja i Stanka Škrbića, u visini od 100 do 400 fiorina, a za svakog člana njihove hajdučke družine 45 do 100 fiorina. Oni su haračili u vrličkoj općini, sinjskom kotaru i splitskom okružju.[22] Iznimno velika nagrada raspisana je za nekom hajdučkom družinom u splitskom okružju. Za njezine pripadnike, žive ili mrtve, nudilo se 400, 300 ili 200 fiorina, ovisno o broju uhićenih ili ubijenih.[23] Najveća nagrada nudila se 1841. za pet hajdučkih razbojnika, a od njih najviše za Jovana Kutlaču iz Ivoševaca, Kninski kotar, u visini od 400 fiorina.[24]

Krijumčarenje

Velika rasprostranjenost krijumčarenja u svim krajevima austrijske pokrajine Dalmacije specifična je za razmatrano razdoblje, a posljedica je ponajviše carinske politike i tradicionalne narodne nelegalne trgovine između susjednih regija. Carinska politika za pokrajinu Dalmaciju razlikovala se od ostalih austrijskih pokrajina po unutarnjem i vanjskom trgovinskom prometu. Osobiti je zastoj uzrokovala unutarnja trgovina naplatom carinskih tarifa na robu koja se izvozila iz kotara u kotar ili iz okružja u okružje. Logično je bilo očekivati da npr. težak iz obrovačkog kotara, ako želi prodati svoj proizvod u Zadru, ne plaća takvu tarifu, ili će barem pokušati izbjeći plaćanje. Kod prekogranične trgovine situacija je bila nešto drugačija, jer se izravno kršila državna carinska obveza, ali i tu se krijumčarilo zbog velikih carinskih nameta na uvoznu i izvoznu robu.

---

[21] *Štampe*, 1822., kut. 35. (10/35) (DAZd).
[22] *Štampe*, 1831., kut. 40. (43/40).
[23] *Štampe*, 1832., kut. 41. (35/41).
[24] *Štampe*, 1841., kut. 43. (52/43).

Krijumčarenje nekih proizvoda, poput soli i duhana, smatralo se najisplativijom trgovinom, koju je bilo teško i nemoguće potpuno spriječiti. Tim više što su žitelji dalmatinskog zaleđa trgovinu duhanom smatrali uobičajenom i teško prihvaćali da je nad tim proizvodom uspostavljen državni monopol i da je njihova "uobičajena trgovina" zapravo čisto krijumčarenje. Krijumčarenje robe pomorskim a osobito kopnenim putem, poprimilo je početkom tridesetih godina 19. stoljeća tolike razmjere da se udeseterostručilo, a za suzbijanje nedopuštene granične trgovine nisu dostajale raspoložive vojne, redarstvene, financijske i sanitetske mjere. U nekim pograničnim područjima prema Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, zbog duljine državne granice, brdovitih nepreglednih predjela, te osobnih, ponegdje i rodbinskih veza stanovništva s jedne i s druge strane granice, naprosto je bilo nemoguće potpuno kontrolirati trgovački promet.[25]

Veliko krijumčarenje, usprkos stalnoj kontroli teritorijalnih i vojnih snaga, bilo je u punom zamahu osobito u splitskom i dubrovačkom okružju, u brdovitim i nepreglednim predjelima prema Bosni i Hercegovini.[26] Ponegdje, kao u dubrovačkom okružju, unatoč stalnim kontrolama i stražama, uvale Molunat i Klačina bile su središnja krijumčarska mjesta.[27] Nekoliko je razloga zašto je baš u ova dva okružja najviše krijumčarenja u odnosu na ostala područja pokrajine. Nije zanemariva nedopuštena trgovina robom i u ostalim područjima Dalmacije, ali ona je ipak po intenzitetu protoka ilegalno uvezene ili izvezene robe znatno manjeg opsega. Na prvome mjestu treba spomenuti da su ova dva okružja, dakle splitsko i dubrovačko, tradicionalno najprometnija trgovinska područja pokrajine. Razlog tomu je što je kopneni dio Dalmacije graničio s osmanskom Bosnom i Hercegovinom, koja je veliki dio svojega trgovačkog prometa usmjeravala prema dalmatinskim lukama, odakle se dalje odvijala pomorska trgovina prema svjetskim lukama i metropolama. Moglo bi se reći da se krijumčarenje možda najvećim dijelom i raširilo zato što su austrijske vlasti već 1815. ukinule i zabranile karavansku trgovinu sa susjednom Bosnom i Hercegovinom, s kojom se inače tradicionalno u velikim razmjerima trgovalo.[28] Međutim, trgovinsku razmjenu između susjednih oblasti bilo je zapravo nemoguće zabraniti, te su zbog toga osobito u prvoj polovici 19. stoljeća

[25] *PSN*, god. 1836., sv. 186, kat. II/10, br. 1340.

[26] *PSN,* god. 1835., sv. 171, kat. II/9, f. 6-7.

[27] Stjepan Ćosić, »Waidmannsdorfov izvještaj o dubrovačkom okrugu iz godine 1823.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 38 (2000): 207.

[28] Šime Peričić, *Pomorska trgovina Dalmacije u XIX. stoljeću*. Zadar, 1995: 39.

krijumčarenja bila izuzetno jaka. Unatoč vidljivu problemu, austrijske su vlasti tek 1845. ukinule zabranu karavanske trgovine u Dalmaciji i njenim lukama.[29]

Zbog ovih "nečuvenih" društvenih prilika u pokrajini, ponajprije zbog krijumčarenja i raznih većih ili manjih zločina, trebalo je odmah reagirati. Nakon Tomašićeva civilnog i vojnog upraviteljskog mandata (1831.), na njegovo je mjesto postavljen "isluženi" general topništva (*Feldzeugmeister*) Wenzel Vetter von Lilienberg.[30] Odmah po dolasku Lilienberg se uhvatio u koštac s postojećom situacijom, nastojeći reorganiziranjem teritorijalnih snaga i postavljanjem nekih vojnih odreda spriječiti i suzbiti daljnje širenje hajdučije, krijumčarenja i bilo koje druge vrste nereda. On se tako 1834. uputio na putovanje po Dalmaciji po okružjima i kotarima, kako bi se bolje upoznao s pokrajinom i njezinim stanovništvom te uočio aktualne probleme na kojima treba poraditi.[31] Kako bi ipak spriječio i pokušao koliko-toliko suzbiti daljnje širenje krijumčarenja, Lilienberg je uveo konkretne mjere. Njemu je car Franjo u izravnoj korespondenciji, u jednom dopisu iz 1834., dao odobrenje da upotrijebi sve raspoložive snage u zaustavljanju daljnjeg krijumčarenja iz Bosne i Hercegovine, koje je bilo poprilično učestalo i u sanitetskom pogledu pogibeljno.[32] Još od samog dolaska u ovu provinciju, kaže Lilienberg u svojemu izvješću, često je upozoravao na krijumčarenje iz Bosne i Hercegovine. U jednom izvješću ističe sljedeće: "krijumčarenje je bila i ostala glavna točka na koju sam neprestano usmjeravao svoju pozornost".[33] Lilienberg, po svemu sudeći, nipošto nije slučajno izabran za civilnog i vojnog upravitelja Dalmacije. Njegovo slavensko, tj. češko podrijetlo, zatim dugogodišnje iskustvo koje je imao iza sebe kao vojni zapovjednik i prije svega stručnjak za uvođenje reda i mira u pojedinim nemirnim i nesigurnim regijama, dalo mu je očitu

---

[29] Šime Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.* Split, 1993: 130-132.

[30] Constant von Warzburg*, Biographisches Lexikon das kaiserthums Oesterreich,* 50 *Theil*. Wien, 1884: 239-247. Grof Wenzel Vetter von Lilienberg rođen je 16. ožujka 1767. u Časlavu u Češkoj, a umro je 6. veljače 1841. u 74. godini u Zadru. Za vojnog i civilnog upravitelja postavljen je u rujnu 1831., na kojoj je dužnosti ostao do svoje smrti. S mjesta zapovjednog generala u Hrvatskoj, gdje je postavljen 1829., već nakon tri godine biva premješten u Dalmaciju za njena vojnog i civilnog upravitelja. Za vrijeme upraviteljstva u Dalmaciji 1838. imenovan je iz ranga podmaršala u čin generala topništva (*Feldzeugmeister*). Po svemu sudeći, zavolio je pokrajinu Dalmaciju, u čijem je glavnom gradu nakon smrti i pokopan. Osnovao je Narodni muzej u Zadru i zakladu *General Lilienberg* s ukupnom svotom od 12.438 fiorina. Iz ove zaklade financirano je šest mladih studenata stipendista iz Dalmacije.

[31] *Prijepiske grofa Lilienberga*, 1829.-1843., br. 1291 (DAZd).

[32] *Prijepiske grofa Lilienberga*, 1829.-1843., br. 524.

[33] *Prijepiske grofa Lilienberga*, 1829.-1843., br. 524.

prednost u odnosu na odabir kod izbora za civilnog i vojnog upravitelja u pokrajini u kojoj je svakako trebalo poraditi na uvođenu reda, mira i općenito državnog poretka.[34]

On je i ovom prilikom poduzeo sve potrebne korake za suzbijanje krijumčarenja i odredio sljedeće mjere:

a) Svi financijski i sanitetski službenici stavljeni su u pripravnost, zajedničku suradnju i visoku spremnost;

b) Svim dušobrižništvima po ordinarijatima naložio je da poukom o nečasnom krijumčarenju u moralnom pogledu pridonesu poboljšanju prilika kod težaka;

c) S morske strane osobito je preporučio c. kr. ratnoj mornarici da na otvorenom moru pooštri pozornost na potencijalne krijumčarske brodove i da nadzire unutarnju crtu između kopna i otoka. Osobito da stražarski brodovi pojačaju pozornost u Kleku, zatim da paze na ozloglašeni *Bocca falsa* tj. Mali Vratnik (prolaz između Stonskog i Mljetskog kanala kod otoka Olipa i poluotoka Pelješca), pa na Šipanski, Koločepski i Mljetski kanal. Stražarski brodovi s Korčule noću će vršiti ophodnju oko luke Rosario ili Ružarje kod Vignja na Pelješcu. Na kraju, stražarski brodovi iz zaljeva Trašte i Budve krstarit će prema Baru. U tu svrhu angažirane su ratne lađe pod vodstvom starijih brodskih zastavnika, koje su posebno za ovu svrhu upotrijebljene i određene za suzbijanje krijumčarenja na otvorenom moru oko otokâ, od Budve do Splita. Predlaže da se, ako je moguće, upotrijebi ophodnja od Kvarnera do Splita, čime bi se cjelokupno pomorsko područje Dalmacije stavilo pod nadzor c. kr. ratne mornarice. Nadalje, u svrhu suzbijanja krijumčarenja odredio je i da brodice na vesla s vojnom i financijskom stražom pregledavaju sumnjive uvale (skloništa) u dubrovačkom i splitskom okružju;

d) Za sprečavanje krijumčarenja na kopnu odredio je teritorijalne snage i seoske straže (*ronde villiche*) i naredio okružnim poglavarima da povećaju stupanj pripravnosti i na sumnjive točke premjeste pokretne odrede (*mobile colone*) sastavljene od zajedničkih pandurskih snaga i financijske straže.

---

[34] C. Warzburg, *Biographisches Lexikon das kaiserthums Oesterreich*: 246. Lilienberg je s mjesta divizijskog i vojnog zapovjednika Primorja sa sjedištem u Trstu premješten, kako je rečeno gore u tekstu, za zapovjednog generala u Hrvatsku 1829. godine. Tamo je, između ostalog, posebno poradio na osnivanju hitnih odreda kojima je spriječio razbojničke skupine i bosanske horde u njihovim pljačkaškim pohodima i neredima. Za kratko je vrijeme na pograničnim područjima uveo red i mir.

Pokretni odredi raspoređeni su u: zadarskom okružju na tursku granicu kod Knina, u splitskom okružju kod Bitelića (danas Gornji i Donji Bitelić kod Hrvaca prema bosanskoj granici), i Vida kod Metkovića, a u dubrovačkom okružju raspoređeno je pola lovačke satnije u okolici Trnove, Slanog, Dola, Zatona (*Malfi*) i Orašca (*Valdinoce*);

e) Sprečavanje noćnog krijumčarenja na pazaru u Hanu (kod Sinja) tako da turske karavane i trgovce na određeno mjesto doprati vojska;

f) Dva trgovišta koja su osnovana na susjednoj turskoj granici, kod Kadine Bukve i Prološke kule (iznad Imotskog), znatno su pospješila krijumčarenje, te se radi toga predlaže osnivanje jednoga dalmatinskog (austrijskog) trgovišta na ovoj strani granice, gdje bi se trgovalo s Turcima pod odgovarajućim nadzorom;

g) Za sprečavanje jakog krijumčarenja kod Prologa prema Splitu naredio je da se poveća ophodnja pukovnika u tom kraju i da se pošalje sinjski serdar sa svojim pandurima u svrhu zaustavljanja ovih radnji.[35]

Ove mjere, od kojih je dio proveden ranije, i mjere koje su primjenjivane za razbijanje krijumčarenja s ovakvim ili sličnim odredbama, donijele su vrlo brzo rezultate. Uhićen je značajni broj krijumčara na moru i kopnu, smanjeno je krijumčarenje i time povećan carinski prihod. Samo je od proizvodnje soli, u usporedbi 1833. i 1834. godine, postignut veći učinak zarade u izvoznouvoznim carinama u iznosu od 21.182 guldena.[36] Tom je prilikom car dopustio da se u Dalmaciju iznimno rasporedi lovačka bojna br. 7. Ona je trebala biti razmještena u sva četiri okružja, i to ponajprije na postaje u blizini važnih graničnih punktova. Na kraju svojega izvješća namjesnik Lilienberg je kazao da se upravo bavi organiziranjem teritorijalnih snaga koje će ustrojiti prema odmjerenim prilikama.[37]

Navedene su odredbe primijenjene i tom prilikom angažirane kako kopnene tako i pomorske snage. U svrhu nadziranja dalmatinske obale upotrijebljena je čitava flota ratnih brodova.[38] Na kopnu su se također vodile prave bitke s krijumčarima. Iako je donekle zaustavljen daljnji trend porasta krijumčarenja, ono se ipak nije moglo posvema suzbiti. Sve ove mjere i odredbe nisu bile dovoljne da se potpuno stane na kraj tradicionalno uhodanoj krijumčarskoj

[35] *Prijepiske grofa Lilienberga*, 1829.-1843., br. 524.
[36] *Prijepiske grofa Lilienberga*, 1829.-1843., br. 524.
[37] *Prijepiske grofa Lilienberga*, 1829.-1843., br. 524.
[38] Š. Peričić, *Pomorska trgovina Dalmacije u XIX. stoljeću*: 97; *Il Dalmata*, 28. IX. 1872., br. 77.

trgovini, kojoj su pogodovale rodbinske veze i poznanstva i s jedne i druge strane granice. Još dugo se zadržao u većem opsegu ovakav nelegalni oblik trgovine, a tek 80-ih godina 19. stoljeća krijumčarenje ipak jenjava. Naime, tek od 1880. pokrajina Dalmacija, koja je do tada bila izdvojena carinska pokrajina, konačno je ušla u zajednički carinski sustav tadašnje Dvojne Monarhije. Od tada su vrijedili zajednički propisi i za ovu pokrajinu, nakon čega se robom unutar nje moglo nesmetano i neopterećeno trgovati.

Teško se mogao s postojećim ustrojenim teritorijalnim, odnosno redarstvenim snagama postići bolji učinak u sprečavanju dobrano raširenih zločina u pokrajini. Istina je također i da su austrijske vlasti, odnosno Dvorska kancelarija sa svojim službenicima za pokrajinu Dalmaciju i Dvorsko ratno vijeće, te Vlada za Dalmaciju na čelu s guvernerom, godinama vijećali i pokušavali iznaći pravo rješenje i ustrojiti redarstveno-vojne snage koje bi zamijenile postojeće teritorijalne snage ili bi se pak izvršio konačni njihov preustroj.[39] Međutim, tu se na djelu pokazala nedosljednost austrijske politike prema Dalmaciji u bržem realiziranju nekih konkretnih projekata i prijedloga. Prema nekim dopisima i korespondenciji između guvernera i nadležnih gore spomenutih vrhovnih državnih tijela, može se uvidjeti sporost državne administracije. Car je koji put brže reagirao i bio konkretniji u svojim odlukama i naredbama. I u ovom slučaju pokazala se nedosljednost austrijskog državnog, vojnog i civilnog činovničkog aparata, što je imalo izravna utjecaja na rješavanje određenih, ne samo vojnih nego i civilnih pitanja, i kočilo razvoj pojedinih društvenih segmenata, kako u pokrajini Dalmaciji tako i u cijeloj tadašnjoj Monarhiji.

Za vrijeme Lilienbergova mandata (od 1831. do 1841.) najviše je pažnje bilo usmjereno na pitanje preustroja teritorijalnih snaga, pokušaje uvođenja novačenja za cijelu pokrajinu, na zaustavljanje raznih zločina i zlodjela, osobito krijumčarenja i na općenito uvođenje državnog zakona, reda i mira te prosvjećenje dalmatinskog stanovništva. Nastojanja i truda bilo je, što se neupitno može konstatirati kroz cijeli Lilienbergov mandat, ali i za vrijeme mandata njegova prethodnika, a kasnije i njegova nasljednika. Koliki je rezultat postizan, to je pak relativno.

---

[39] Vezano uz rješavanje vojno-redarstvenog pitanja posebno je bila intenzivna korespondencija na državnoj razini između Dvorskog ratnog vijeća, Dvorske kancelarije, civilnog i vojnog upravitelja Dalmacije i samoga cara. Na pokrajinskoj razini, ta korespondencija je vođena između civilnog i vojnog upravitelja, okružnih poglavara i pukovnika teritorijalne vojske.

BRIGANDAGE AND CONTRABAND IN DALMATIA, 1813-1850

TADO ORŠOLIĆ

Summary

The Austrian rule in Dalmatia, particularly the period 1813-1850, was marked by widespread brigandage, contraband and lawlessness which prevailed throughout the province and notably in its hinterland. The reasons for such conditions should be sought in the traditional behaviour patterns of the local population, police and military inefficiency, but also in the government's reluctance to solve the current problems (customs policy, in particular). Determined to establish order, the authorities resorted to concrete measures, which proved most fruitful especially during the governance of Wenzel Vetter von Lilienberg (1831-1841). Although seriously challenged by the hostile and rough terrain, local customs and tradition, the authorities persisted in their attempt to bring order into the province. Effective measures such as reorganisation of the territorial police forces and the engagement of active military troops on land and at sea led to the restoration of order, if partial, in the 1830s.